

Тарас КОВАЛЕВИЧ

ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОЮ ПРОПАГАНДОЮ НЕГАТИВНОГО ОБРАЗУ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТА

У статті окреслено методи, які використовувала радянська пропаганда з метою дискредитувати український національно-визвольний рух періоду Другої світової війни і в повоєнні роки. Акцентовано на тому, що тоталітарний радянський режим намагався сформулювати негативний образ українського націоналіста.

Ключові слова: радянська пропаганда, український націоналізм, ОУН, УПА.

Тривале й жорстоке протистояння радянської влади та українського націоналістичного руху під час і після Другої світової війни, його сприйняття у свідомості людей і досі зумовлюють кардинально протилежні оцінки та позначаються на житті суспільства. Полярність цих оцінок спричинена, очевидно, тим, що вони формувалися у таборах супротивників.

Українська радянська історіографія була підпорядкована політичним цілям комуністичного режиму. Вивчення історії ОУН та УПА за радянських часів обумовлювалося передовсім потребою дати ідеологічну відсіч позиції діаспорних вчених стосовно зазначених питань. У 1968 р. в Інституті історії УРСР створено відділ зарубіжної історіографії, найважливішим завданням якого була критика “буржуазних фальсифікацій історії України”¹. До складу відділу входили кадрові співробітники органів держбезпеки, причетні до оперативних заходів проти українських націоналістів. Наприклад, Сергій Тарасович Даниленко (псевдонім чекіста С. Каріна) був одним із тих парламентарів, котрих радянська влада уповноважила вести переговори з УПА щодо припинення вогню на початку 1945 р. Повернувшись цілим і неушкодженим з табору повстанців (у чому напередодні дуже сумнівався), він з часом став одним з головних критиків українського визвольного руху². Таким чином, уявлення про боротьбу ОУН та УПА формувалися не лише завдяки творам письменника Я. Галана, а й численним публікаціям працівників КДБ УРСР Клима Дмитрука чи Віталія Чередниченка³.

В процесі роботи радянські дослідники ОУН та УПА використовували чимало документальних джерел, доступ до яких був обмежений: фонди Партійного архіву Інституту історії партії при ЦК КПУ, Центрального державного архіву Жовтневої

¹ *Веденеев Д.* Меч і Тризуб / Д. Веденеев, Г. Биструхін. – К.: Генеза, 2006. – С. 36.

² *Даниленко С.* Дорогою ганьби і зради / С. Даниленко. – К.: Наукова думка, 1970.

³ *Шаповал Ю.* Геродоты из спецслужб [Электронный ресурс] / Ю. Шаповал. – [Режим доступа]: <http://gazeta.24.ua/news/show/id/49118.htm>

революції УРСР, Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові, оперативних архівів КДБ УРСР та окремих УКДБ, мемуарну літературу, націоналістичні видання, діаспорну літературу.

На початку 1970-х років тиск компартійної номенклатури на історичну науку посилювався. Зокрема, відповідні вказівки отримало фахове видання “Український історичний журнал”, котре зобов’язали викривати злочинну суть українських націоналістів, їх вислужництво перед зовнішніми агресивними силами, “постійну й невикорінену ворожість до українського народу”⁴. З’явилася книга Кліма Дмитрука “Безбатченки”, у передмові до якої зазначено: “Ця книга – публіцистичний нарис, у якому на підставі неспростованих документів (в тому числі й свідчень самих націоналістичних запродавців) переконливо показано, як оунівці допомагали німецько-фашистським загарбникам у підготовці нападу на Радянський Союз. Ганебну роль зіграли у цій мерзенній справі також ієрархи уніатської та автокефальної церков”⁵. Побачила вона світ кілька разів – двічі у Львові (у 1972 та 1974 роках) та в Києві у 1980⁶.

Негативний образ націоналістів та смертельної небезпеки, яка чатувала на представників радянської влади та мирних мешканців, у масовій свідомості закріплювався передовсім за допомогою художньої літератури. Російський історик Кирило Александров згадував: “Вперше слова “Бандера” і “бандерівці” почув в ранньому дитинстві, у другій половині 1970-х років. Моя мама, що захоплювалася популярним тоді романом Анатолія Іванова “Вічний поклик”, з металом в голосі викривала якихось “бандерівців”, котрі за сюжетом розпиляли пилкою чекіста Якова Алєйнікова. Праведному радянському дошкільнятці було, звичайно, шкода представника славних органів держбезпеки, що загинув такою лютою смертю – тим більше, радянські жє письменники не могли писати неправди (а інших не було). Тим не менше, пам’ятаю своє здивування, коли тоді ж із плутаних пояснень мами вдалося з’ясувати, що “бандерівці” з пилкою – зовсім навіть не звичні німці-фашисти, а якісь там “свої”, що жили ніби теж в СРСР, але насправді не “свої”. Років через вісім після пам’ятної розмови з мамою про злісних “бандерівців” в силу різних причин дослідним шляхом довелося переконатися: радянські письменники можуть брехати не гірше Геббельса”⁷.

Влада намагалася сформувати негативне ставлення до українських повстанців на всій території УРСР. Найбільше критичної літератури про український націоналістичний рух видавали в Києві, Львові та Дніпропетровську⁸. Зважаючи на доступну ціну таких книжок: найдорожчий примірник книжки коштував 2 крб 60 коп.⁹, а більшість – 30–40 коп., купити їх міг кожен бажаючий. Такі брошури

⁴ Гуржій О. Український історичний журнал: з історії виникнення та діяльності / О. Гуржій, Л. Капітан // Український історичний журнал. – 2001. – № 6. – С. 28–38.

⁵ Дмитрук К. Безбатченки / К. Дмитрук. – Львів: Каменярь, 1974. – 234 с.

⁶ Дмитрук К. Безбатченки. Документально-публіцистичний нарис. – 3-тє вид. доп. / К. Дмитрук. – К.: Дніпро, 1980. – 318 с.

⁷ Александров К. Бандера: постскриптим “москальського” історика / К. Александров // Страсті за Бандерою. – 2-ге вид доп. – К.: Грані-Т, 2010. – С. 78.

⁸ Гамольський Л. Тризуб і “Зірка” Давида / Л. Гамольський. – Дніпропетровськ: Промінь, 1975.

⁹ Уніатство і український буржуазний націоналізм / [відп. ред. С. Возняк]. – К.: Наукова думка, 1986.

й книжки виходили накладом у 5–10 тис. примірників¹⁰, а окремі – сотисячними тиражами¹¹. Навіть деякі сучасні російські історики вказують, що зважаючи на обставини, в яких ці праці були створені, а також високий рівень політичної zaangażованості авторів, вони представляють інтерес лише для вивчення історії самої радянської пропаганди¹².

Радянська пропагандивна машина намагалася насаджувати негативне сприйняття українських націоналістів також серед громадськості іноземних держав, на території яких діяли українські націоналістичні центри. У Києві в 1960 р. було видано книгу канадського публіциста прорадянської орієнтації і члена Комуністичної партії Канади Петра Кравчука (“Марко Терлиця”) “Правнуки погані”. У ній зокрема сказано: “Думається, що й читачеві інших мов – англійської, німецької, французької чи іспанської – в країнах, де нині існують значні осідки українців, а поміж них причаїлися й українські націоналісти, цікаво ознайомитися з книгою “Правнуки погані” – книгу М. Терлиця варто було б видати і в країнах в перекладі, щоб народи цих країн розпізнавали, хто ворог, а хто друг поміж іммігрантів і яке лихо чинять їм люди, що скористалися з їх гостинності”¹³.

Поняття “ОУН”, “бандерівці”, “УПА” у пропагандивній лексиці мали винятково негативний зміст. Навіть коли у західному регіоні внаслідок масштабних військово-оперативних заходів було придушено активний спротив націоналістичних сил, ідеологічний апарат продовжував продукувати образ ворога. Аналогічна схема поширювалася і на “націоналістичні рухи народів Прибалтики та Білорусі... Середньої Азії та Північного Кавказу, Поволжя..., які мали в своїй основі антиімперський, національно-визвольний характер і вбачали перспективи розвитку своїх націй поза межами Союзу РСР”¹⁴, – зазначає член робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН та УПА Л. Гриневич.

Фактично суспільну свідомість населення СРСР намагалися міфологізувати і сформувати у громадян негативні стереотипи щодо ОУН та УПА, а відтак – до ідеї незалежної України¹⁵. Українських націоналістів називали запроданцями, а УПА – творінням німецьких спецслужб, радянська пропаганда стверджувала, що упівці – це зграя бандитів, які воюють проти мирного населення¹⁶. Тоді ж радянські публіцисти витворили псевдонауковий термін “ОУН–УПА”. Тим самим багатотисячний повстанський рух, учасники якого взяли за зброю, протестуючи проти політики тоталітаризму, ототожнювався з ОУН як політичною організацією. Цей

¹⁰ Мигович І. Реакційна суть клерикального націоналізму / І. Мигович. – К., 1984.; *його ж.* Уніатська церква і український буржуазний націоналізм. – К.: Вища школа, 1981.

¹¹ Дмитрук К. С крестом и трезубцем / К. Дмитрук. – М.: Политиздат, 1979; Галан Я. На службі у сатани / Я. Галан. – К., 1957.

¹² Гогун А. Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы [Электронный ресурс] / А. Гогун. – [Режим доступа]: http://lib.oun-upa.org.ua/gogun/dis_intro.html

¹³ Терлиця М. Правнуки погані. Українські націоналісти в Канаді / М. Терлиця. – К.: Радянський письменник, 1960.

¹⁴ Гриневич Л. Історія ОУН, УПА на тлі політичної боротьби в сучасній Україні / Л. Гриневич // Протистояння. Звернення, заяви, листи громадських організацій, політичних партій, громадян України до Комісії з вивчення діяльності ОУН–УПА. 1996–1998 рр. – К., 1999. – С. 5.

¹⁵ Там само. – С. 6–7.

¹⁶ Гогун А. Вказана праця.

термін, на жаль, використовують і сьогодні, свідомо чи несвідомо продовжуючи традицію радянської пропаганди. Радянська пропаганда постійно акцентувала на репресіях всередині самого націоналістичного руху. Мовляв, якби не жорстокість і всевладність націоналістичних вагажків, то цього руху взагалі б не було, оскільки всі його рядові учасники залякані, одурені чи неосвічені.

Негативні образи “бандерівців” та “упівців” у масовій свідомості створювали й розповіді очевидців цих подій, що побували у Західній Україні в другій половині 1940-х років у розпал збройної боротьби. У своїх спогадах офіцери спецслужб, чиновники і спеціалісти, скеровані на роботу в Західну Україну, неодмінно згадували про жорстокість та звірства українських повстанців.

Формували негативні уявлення про українських націоналістів і радянська преса, радіо, телебачення, кіномистецтво. У 1960–1980 рр. радянська кіноіндустрія активно продукувала фільми зі сценами жорстоких страт хоробрих радянських прикордонників і патріотів “бандерівськими нелюдами”. Жахливі сюжети пропонували глядачеві, без сумніву, з певною метою. Наприклад, у кінострічці “Високий перевал” після розмови двох націоналістів з селянином похилого віку, вороже налаштованого до руху повстанців, один із націоналістів вбиває його сокирою. Персонаж убивці викликає велику огиду. Він одноокий, із перекривленим обличчям, помітними порушеннями мови. Зображення упівців надміру жорстокими, абсолютно несвідомими своєї справи, а то й неписьменними – традиційний прийом радянської кінематографії. Непривабливий у радянських кінострічках навіть зовнішній вигляд вояків УПА: давно не голені, з брудними обличчями, у пошарпаному одязі¹⁷. З метою підкреслити співпрацю оунівців з нацистською Німеччиною, радянські режисери вкладали у руки бійцям націоналістичних формувань лише німецькі автомати, хоча вояки УПА та члени ОУН використовували різну трофейну зброю.

Працівники ж радянських спецслужб виступають у таких кінофільмах лише позитивними героями, сміливими борцями, що відстоюють загальнолюдські ідеали. Наприклад, керівник сільської партійної організації Славка Петрин у кінофільмі “Високий перевал” повчає свого сина Юрка, воїна УПА: “Мама добре каже – раз і назавжди плюнь на ту гидоту і все. Ну де то видано, аби людина людину вбивала за те, що іншою мовою говорить, чи в іншу одягу вбирається”¹⁸. А у кінострічці “Государственная граница. За порогом победы” офіцер прикордонної служби, сидючи поряд зі своїм маленьким прийомним сином, сумно згадує про воєнні лихоліття: “В тебе на війні загинув батько, мати, брат, у мене – мій маленький син... Сьогодні вихідний відмінюється – ворог не дає нам вихідних”¹⁹.

Тоталітарний радянський режим намагався всіма можливими засобами дискредитувати українських націоналістів, замовчував або ж спотворював історичні факти про діяльність ОУН та безкомпромісну боротьбу УПА.

¹⁷ Государственная граница. Фильм 6: “За порогом победы”. – Гостелерадио СССР, 1987.

¹⁸ Високий перевал. – Кіностудія імені О. Довженка, 1982.

¹⁹ Государственная граница. Фильм 6: “За порогом победы”. – Гостелерадио СССР, 1987.

Taras Kovalevych. Shaping of the image of Ukrainian nationalist by the Soviet propaganda

The article attempts to identify all major aspects of Soviet propaganda in the light of its coverage of such important phenomena as the Ukrainian liberation movement of the Second World War and of the postwar years. There are the basic points of the image by the Soviet side of its opponents from the nationalist camp and methods by which they were presented to the population of the USSR.

Key words: soviet propaganda, Ukrainian nationalism, OUN, UPA.

Тарас Ковалевич. Формирование советской пропагандой негативного образа украинского националиста

В статье освещены методы, которые использовала советская пропаганда с целью дискредитировать украинское национально-освободительное движение периода Второй мировой войны и в послевоенные годы. Акцентировано на том, что тоталитарный советский режим формировал негативный образ украинского националиста.

Ключевые слова: советская пропаганда, украинский национализм, ОУН, УПА.